

Погляди, концепції та дискусії

УДК: 616:31:614.252:378.24

СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЛІКАРІВ-СТОМАТОЛОГІВ

Т.М. Волосовець

Інститут стоматології

Національна медична академія післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика МОЗ України

Реферат

Сучасний стан здоров'я населення України, а також статистичні дані ВООЗ (2010) щодо поширеності стоматологічних захворювань вимагають раціонального забезпечення населення закладами охорони здоров'я та медичними спеціалістами у сфері стоматології.

Мета. Для такого забезпечення необхідною є система відтворення кадрового ресурсу у сфері стоматології та досягнення високої якості підготовки стоматологічних кадрів, надання необхідної, якісної медичної допомоги населенню. Із метою реалізації завдань "Стратегії реформування медичної освіти в Україні" відповідно до розробленої "Концепції розвитку медичної освіти в Україні" (затверджених спільним наказом МОЗ України та НАМН України від 12.09.2008 №522/51) відбулася модернізація стоматології як складової вищої медичної освіти та невід'ємної частини розвитку національної освіти та системи охорони здоров'я України.

Матеріал і методи. У статті представлено досвід кафедри стоматології Інституту стоматології Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика у запровадженні Галузевого державного стандарту вищої медичної освіти, модернізації змісту навчання на всіх етапах та за кваліфікаційними вимогами медичних спеціальностей, які визнаються не тільки в Україні, а й у країнах Європейського Союзу та США.

Результати й обговорення. Висвітлено сучасні підходи до післядипломної підготовки і безперервного професійного розвитку лікарів-стоматологів з використанням сучасних інноваційних підходів та електронних засобів навчання в контексті завдань з реформування охорони здоров'я. Враховуючи, що специфіка вищої медичної освіти за спеціальністю "Стоматологія" обумовлена, перш за все, поєднанням набуття певного освітньо-кваліфікаційного рівня (молодший спеціаліст, спеціаліст, магістр) з отриманням професійної медичної кваліфікації (медична сестра, зубний гігієніст, лікар-стоматолог), підготована більш досконала система ліцензування та сертифікації.

Висновок. На кафедрі стоматології Інституту стоматології Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика опрацьована та апробована система оцінки лікаря-стоматолога у міжкатегорійний період (вища категорія - 80 балів, перша категорія - 70 балів, друга категорія - 60 балів) яка є стимулом удосконалення і поліпшує мотивацію до безперервного професійного удосконалення досвідчених спеціалістів і сприяє систематичному зростанню майстерності нової чисельної генерації молодих лікарів-стоматологів, що

професійно контролюється та сертифікується Міністерством охорони здоров'я України та його Центром тестування професійної компетенції фахівців.

Ключові слова: лікарі-стоматологи, післядипломна підготовка, інтернатура, безперервний професійний розвиток

Abstract

CURRENT REQUIREMENTS FOR TRAINING AND POSTGRADUATE QUALIFICATION OF DENTISTS

T.M. VOLOSOVETS

Institute of Dentistry

P.L. Shupyk National Medical Academy of Postgraduate Education Ministry of Health Care of Ukraine

The current health status of the Ukrainian population, as well as the statistical data of WHO (2010) concerning the prevalence of dental diseases, requires rational management to ensure the existence of public health institutions and medical specialists in the field of dentistry. To support these demands, it is necessary to prepare skilled workers in the field of dentistry and achieve high quality training of dental personnel to provide a high level of healthcare. In order to achieve the objectives "Strategies for reforming medical education in Ukraine" under the "Concept of medical education in Ukraine" (approved by joint order of the Ministry of Health of Ukraine and Academy of Medical Sciences of Ukraine of 12.09.2008 № 522 /51), modernization of dentistry as part of higher medical education and an integral part of the national education and health systems in Ukraine is needed. This paper presents the experience of the Department of Dentistry, Institute of Dentistry, P.L. Shupyk National Medical Academy of Postgraduate Education in implementing the State Branch of the standards of higher medical education, modernizing the training programs at all stages and qualification requirements for medical specialties that are recognized not only in Ukraine, but also in the European Union and the United States. The current approaches to postgraduate training and continuing professional development of dentists using modern technologies and innovative e-learning facilities in the context of the reform agenda for health care are presented in the article. Taking into account that medical education in "Dentistry" is, above all, the combination of acquiring certain educational qualification levels (junior specialist, expert, master) to obtain professional medical qualifications (nurse, dental hygienist,

dentist), a more perfect system of licensing and certification was prepared. At the Department of Dentistry, Institute of Dentistry, of the P.L. Shupyk National Medical Academy of Postgraduate Education, we designed and tested a system for certification of dentists in the period between attestations (highest category 80 points, first category 70 points, second category 60 points), which stimulates continuous professional development of experienced doctor-dentists and contributes to the systematic growth of new skills in the younger generation of dentists and is monitored and certified by the Ministry of Health of Ukraine and the Testing Center of Professional Competence of specialists.

Keywords: *dentists, postgraduate training, internship, continuing professional development*

Із метою забезпечення розбудови галузі охорони здоров'я, зокрема її первинної ланки, в умовах соціально-економічної і демографічної криз та вирішення проблем розвитку трудових ресурсного потенціалу, досягнення збалансованості обсягів і напрямів підготовки лікарів у відповідності до потреб країни у вищій медичній школі впроваджується сучасна система підготовки фахівців, яка базується на принципах єдиної безперервної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців, управлінні якістю їх підготовки, дистанційній освіті, органічному поєднанні клінічної, теоретичної і психологічної підготовки медичного персоналу до професійної діяльності [1].

Стан здоров'я населення завжди є визначальним критерієм розвитку суспільства. Тому професійна підготовка медичних працівників, зокрема молодших медичних спеціалістів та лікарів-стоматологів, виступає одним із регуляторів і показників соціального розвитку, оскільки безпосередньо впливає на показники здоров'я населення [2].

Як приклад, тільки серед захворювань пародонта займають друге місце за частотою та поширеністю серед усіх стоматологічних захворювань. За даними ВООЗ (2010), які ґрунтуються на статистичних звітах з 53 країн світу, у різних вікових групах населення поширеність цієї патології становить 80-100%, що призводить до втрати зубів, розвитку хронічних вогнищ інфекції, зниженню реактивності організму та погіршення якості життя населення у цілому [3].

Отже раціональне забезпечення населення закладами охорони здоров'я та медичними

спеціалістами у сфері стоматології є однією із передумов у реалізації стратегії розвитку медичної допомоги, при тому від професійної компетентності лікарів-стоматологів і медичних сестер залежить якість надання стоматологічної допомоги населенню.

Саме тому актуальність розробки та впровадження сучасної системи підготовки лікарів-стоматологів для охорони здоров'я обумовлена:

- динамічними змінами в охороні здоров'я та соціальними, кадровими проблемами у сфері стоматології, економічними, етичними, правовими особливостями діяльності суб'єктів системи охорони здоров'я в Україні;
- сучасними вимогами до рівня якості підготовки стоматологічних кадрів;
- масштабністю і темпами перетворення у світі в сфері накопичення, передачі, використання інформації з питань медичної науки і практики, зокрема стоматології;
- запровадженням інноваційних лікувально-діагностичних технологій у систему охорони здоров'я;
- створенням та впровадженням єдиного освітнього середовища, безперервної професійної підготовки лікарів-стоматологів із широким застосуванням нових інформаційних технологій та дистанційного навчання;
- інтенсифікацією міжнародного співробітництва в сфері стоматологічної освіти та науки.

Звичайно, що розвиток та реформування національної системи охорони здоров'я потребує єдиної вертикалі управління і контролю з боку держави та підготовки нового покоління висококваліфікованих лікарів-стоматологів, широкого впровадження інноваційних технологій в охорону здоров'я [4, 5].

Конкретні завдання щодо реалізації Стратегії реформування медичної освіти в Україні знайшли відображення у розробленій Концепції розвитку медичної освіти України, що затверджена спільним наказом МОЗ України та НАМН України від 12.09.2008 №522/51. Вона ґрунтується на вимогах Всесвітньої Федерації медичної освіти (2002) - триплеті стандартів поліпшення якості (базова та післядипломна медична освіта, безперервний професійний розвиток лікаря), докторських директивах Європарламенту № 93/16/ЄЕС від 07.07.1993, Директиві 2005/36, під-

ходах і методах атестації випускників, що застосовуються у світі.

У межах реформи вищої медичної освіти як невід'ємної частини розвитку національної освіти та системи охорони здоров'я України відбулася модернізація усіх її складових, зокрема й стоматології. Запроваджено Галузеві державні стандарти вищої медичної освіти, модернізовано зміст навчання на всіх етапах та за кваліфікаційними вимогами медичних спеціальностей, які визнаються не тільки в Україні, а й у країнах Європейського Союзу та США [6].

Підготовка спеціалістів із вищою медичною освітою - це тривалий, системний та планомірний процес, управління яким здійснюється на основі державних стандартів, нормативної та навчально-методичної документації, що визначає зміст освіти і організацію навчання у вищих навчальних закладах та університетських стоматологічних клініках (м. Київ, Львів, Одеса, Донецьк, Івано-Франківськ, Чернівці).

Специфічність вищої медичної освіти за спеціальністю "Стоматологія" обумовлена, перш за все, поєднанням набуття певного освітньо-кваліфікаційного рівня (молодший спеціаліст, спеціаліст, магістр) з отриманням професійної медичної кваліфікації (медична сестра, зубний гігієніст, лікар-стоматолог) відповідно до напрямку підготовки [7].

Ознакою унікальності системи підготовки у сфері стоматології є реалізація управління та функціонування вищої медичної освіти на принципах єдиної безперервної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців, здатних працювати відповідно до потреб галузі та в умовах ринкових відносин, які у сфері стоматології були опановані одні з перших.

Серед пріоритетів системи медичної освіти - структурована підготовка фахівців для трьох рівнів функціонування системи охорони здоров'я - первинної ланки, кваліфікованої та спеціалізованої медичної допомоги. При цьому найважливішим вважається удосконалення підготовки лікарів-стоматологів, зокрема для первинної ланки медико-санітарної допомоги [1].

Систему підготовки фахівців для охорони здоров'я слід розглядати у контексті світового розвитку систем охорони здоров'я та вищої освіти, особливостей функціонування охорони здоров'я

тієї чи іншої країни, а також специфіки організації власне медичної освіти. Всесвітньою організацією охорони здоров'я у 70-х рр. XX ст. визначені основні напрями фундаментальних змін охорони здоров'я.

Основний підхід до формування кваліфікованого кадрового потенціалу галузі ґрунтується на запровадженні ефективної системи безперервної медичної освіти лікарів на всіх її етапах (додипломній, післядипломній, безперервній професійній підготовці), що професійно контролюється та сертифікується Міністерством охорони здоров'я України та його Центром тестування професійної компетенції фахівців [2, 5].

Існуюча система ліцензування та сертифікації включає:

- теоретично та практично обґрунтовані положення про принципову здатність галузевих стандартів, що впроваджені в системі вищої медичної освіти України, реалізувати діагностичність кінцевих цілей навчання, а отже виступати інструментом управління якістю підготовки фахівців;
- визначення індикаторів оцінки якості підготовки фахівців що забезпечують порівнюваність як на національному, так і міжнародному рівнях;
- встановлення вимог до засобів стандартизованої діагностики теоретичної та практичної підготовки фахівців, що відповідають останнім досягненням науки і практики педагогічних вимірювань.

Реалізація названих принципів та їх запровадження у практичну діяльність сприяли забезпеченню якості підготовки медичних кадрів в Україні, яка одержала міжнародне визнання. В оцінці якості підготовки лікарів великого значення набула проблема виміру компетенції лікарів.

На сьогоднішній день Україна має розвитку і розгалужену систему до дипломної та післядипломної освіти лікарів-стоматологів, що по кількісних і якісних показниках відповідає рівню розвинутих країн світу і є конкурентоздатною у європейському просторі.

Основою системи є створена та апробована у Національній медичній академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика навчально-професійно-виробнича вертикаль підготовки фахівців, в якій поєднується набуття певного освітнього рівня та отримання професійної кваліфікації (від молодшого спеціаліста до лікаря-стоматоло-

га), їхня постійна сертифікація та безперервний розвиток впродовж усього професійного життя шляхом законодавчо визначеної системи підвищення кваліфікації, самоудосконалення, зокрема із використанням Центру дистанційних технологій НМАПО, у якому запроваджено комбіновану наземно-супутникову мережу дистанційного медичного навчання з використанням сучасних телемедичних технологій, що дозволяє знизити витрати на навчальний процес післядипломної підготовки медичних працівників та викладачів удвічі, порівняно з проведенням очних циклів навчання. Така тенденція повною мірою відповідає вимогам Європейського Союзу щодо створення єдиного європейського освітнього та наукового простору [6,7].

Усе вищезазначене обумовлює необхідність суттєвої реорганізації підготовки лікарів-стоматологів, особливо їх післядипломної підготовки та безперервного професійного розвитку лікарів.

Адже сучасний лікар-стоматолог є у повному розумінні лікарем-універсалом, який одночасно повинен надавати як дорослому, так і дитячому населенню терапевтичну, хірургічну та ортопедичну допомогу. Саме таких фахівців нині особливо потребує первинна ланка медико-санітарної допомоги, особливо у сільській місцевості, що нині гірше укомплектована стоматологічними кадрами (Центр медичної статистики МОЗ України., 2013).

Існуюча інтернатура за спеціальністю "стоматологія" є першим кроком лікарів-стоматологів у становленні їх як фахівців. Наш досвід вказує на необхідність особливої уваги до первинної спеціалізації лікарів-стоматологів, які закінчуючи вищі навчальні заклади, мають добре теоретичне підґрунтя, але, жаль, недостатню практичну підготовку [9].

Відповідно, основними складовими навчального процесу на кафедрі стоматології Інституту стоматології НМАПО є: оглядові лекції з найбільш актуальних проблем сучасної стоматологічної науки та практики (тільки у межах 5% обсягу навчального часу) та практичні заняття, де молоді фахівці оволодівають новітніми лікувально-діагностичними технологіями, самостійна робота слухачів, що спрямована на їх теоретичне та практичне удосконалення. У навчальному процесі

також широко використовується система ділових ігор, консультацій, зокрема телемедичних [8].

Суттєвим підґрунтям у формуванні клінічного мислення лікарів-інтернів є консультації, які можуть бути як груповими, так і індивідуальними. Завдяки відкритій системі їх проведення та наявності прямого зворотного зв'язку викладач-слухач-викладач, вони дозволяють встановити невирішені питання у навчальному процесі та зосередити увагу, як слухача, так і викладача на проблемно-орієнтованому підході до діагностики та лікування стоматологічної патології.

Хочеться підкреслити, що лікар з фаху "стоматологія" повинен за цей короткий термін володіти основами одразу декількох стоматологічних спеціальностей, що, звичайно, підвищує вимогливість викладачів до кожної лекції та практичного заняття з лікарями-інтернами.

Для підтримки безперервності навчального процесу та з метою контролю його якості на базах стажування на кафедрі існує динамічна система зв'язку із базами стажування, на яких інтерни продовжують своє навчання, чому нині приділяє значну увагу Міністерство охорони здоров'я України (наказ МОЗ України від 30.10.2013 №236-Адм. "Про перевірку баз стажування лікарів-інтернів).

Проблемами проходження лікарями-інтернами з фаху "стоматологія" залишається: відсутність єдиного керівництва та відповідальності за підготовку інтернів, штучний розрив у фінансуванні інтернатури, недоліки у підготовці лікарів на базах стажування та досить часто невирішеність їх майбутнього працевлаштування, зокрема осіб, які навчались за кошти юридичних та фізичних осіб.

Упровадження кредитно-модульної системи організації учбового процесу в післядипломну медичну освіту дасть можливість значно підняти якість підготовки фахівців і збільшити їх конкурентоспроможність. Це вимагає відмови від малоефективних методів навчання і диктує необхідність зміни цих методів на кафедрі. В зв'язку з цим вважаємо, що настав період корінного перегляду форм і методів післядипломного навчання лікарів-інтернів. Визначальним чинником забезпечення високої якості підготовки фахівців є формування змісту освіти з урахуванням вимог часу та розвитку медичної науки [10].

Сучасні інформаційно-комунікативні технології відкривають нові перспективи для підвищення ефективності післядипломного етапу підготовки лікаря-стоматолога. Електронні комп'ютерні підручники та посібники, дистанційна освіта, симуляційні програми, віртуальні тренажери - далеко не повний перелік напрямків, які успішно розвиваються у сучасних системах освіти. При цьому необхідно зазначити, що при викладанні стоматологічних дисциплін, як й інших клінічних необхідно дотримуватись раціонального співвідношення електронних технологій навчання із основними принципами клінічної медицини "лікар повинен готуватись біля ліжка хворого" та "хворий - книга - хворий" [11, 12].

Ми згодні з думкою Мінцера О.П. та співавт. (2012), Конькова Д.Г. та співавт. (2013), що у освітньому процесі первинним нині є передача й засвоєння значних обсягів знань, а згодом формування на їх базі практичних навичок та вміння лікаря. Саме на сприяння деяким аспектам руху знань спрямовані інформаційні технології, які можуть слугувати вагомим інструментом діяльності викладача, який має змогу ефективно передавати знання суб'єктам навчання. А уже згодом можна формувати у лікаря-спеціаліста практичні уміння по застосуванню отриманих знань, зокрема й дистанційним шляхом.

І якщо нині майбутній шлях реорганізації інтернатури та існуючої клінічної ординатури у систему інтернатури-резидентура за умови прийняття відповідних законодавчих змін на даний час є зрозумілим та доведеним (Ю. Вороненко, 2013), то безперервний професійний розвиток лікарів-стоматологів, який починається після отримання сертифікату лікаря-спеціаліста, і триває впродовж усього професійного життя лікаря-стоматолога (у середньому до 40-50 років) вимагає подальших кроків щодо його нормативно-правового забезпечення.

Із метою постійного самоудосконалення та підвищення кваліфікації лікарів-стоматологів відповідно до наказу МОЗ України від 07.07.2009 №484 запроваджено систему набору необхідної кількості балів у міжатестаційний період.

Згідно з наказом кожний лікар впродовж міжатестаційного періоду повинен набрати певну кількість балів (вища категорія - 80 балів, перша категорія - 70 балів, друга категорія - 60 балів),

що є підставою для допуску лікаря до атестації на певну лікарську категорію після успішного проходження передатестаційного циклу. Передатестаційний цикл є обов'язковим, по завершенню якого лікар-стоматолог отримує 40 балів, решту необхідних балів він може набрати у міжатестаційний період. До форм безперервного професійного розвитку, зокрема, належать курси тематичного удосконалення лікарів, курси інформації та стажування, участь у наукових форумах, читання курсу лекцій у закладах охорони здоров'я та освіти тощо.

Останнім часом серед лікарів-стоматологів набули широкої популярності набули короткотермінові курси підвищення кваліфікації, зокрема на засадах дистанційного навчання, та участь у майстер-класах провідних викладачів Інституту стоматології Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика за визначеними конкретними темами та розділами стоматологічної практики. Це поліпшує мотивацію до безперервного професійного удосконалення досвідчених спеціалістів і сприяє систематичному зростанню майстерності нової чисельної генерації молодих лікарів-стоматологів.

Саме така система забезпечує відтворення кадрового ресурсу у сфері стоматології та досягнення високої якості підготовки стоматологічних кадрів, що є необхідною передумовою надання якісної медичної допомоги населенню.

Література

1. Tolstanov O.K. Results of the activities of higher medical (pharmaceutical) educational institutions of the 4th level of accreditation and postgraduate institutions of the Ministry of Health Care of Ukraine in the process of reform of the Health Care system at the present stage. / O.K. Tolstanov, M.S. Osiychuk, O.P. Volosovets, Y.S. Pjatytskyj // Materials of the X jubilee All-Ukrainian Educational-Scientific Conference with the International Participation "Credit-module system of organization of educational process in higher medical (pharmaceutical) educational institutions of Ukraine at the new stage of development", 18-19 of April 2013 year, city of Ternopil. P.1. - Ternopil, TDMU, "Ukrmedknyha".2013. - P.10-14. Ukrainian: (Толстанов О.К. Результаты деятельности высших медицинских (фармацевтического) навчальных заведений IV уровня аккредитации та заведений післядипломної освіти МОЗ України у процесі реформування сфери охорони здоров'я на сучасному етапі. / О. К. Толстанов, М.С. Осійчук, О.П. Волосовец, Ю.С. Пятницький // У Матеріалах Х ювілейної Всеукраїнської навчально-наукової конференції з між-

- народною участю "Кредитно-модульна система організації навчального процесу у вищих медичних (фармацевтичному) навчальних закладах України на новому етапі", 18-19 квітня 2013 р., м. Тернопіль. Ч.1.- Тернопіль, ТДМУ, "Укрмедкнига". 2013. - С. 10-14.).
2. Voronenko Y.V. The system of quality management of the medical education in Ukraine / Voronenko Y.V., I.E. Bulakh, E.H. Honcharuk, V.F. Moskalenko, H.V.Dziak, V.K. Kazakov // - Dnipropetrovsk: Art-Press. - 2013. - 211p. Ukrainian: (Вороненко Ю.В. Система управління якістю медичної освіти в Україні / Ю.В. Вороненко, І.Є. Булах, Є.Г. Гончарук, В.Ф. Москаленко, Г.В. Дзяк, В.М. Казаков // - Дніпропетровськ: Арт-Прес.-2013.-211 с.)
 3. Oral viral infections of adults / J. Slots // Periodontology 2000, 2009, № 49, с. 60-86.
 4. Poliachenko Y.V. Medical education in the world and in Ukraine / Y.V. Poliachenko, V.H. Peredrij, V.F. Moskalenko, I.E. Bulakh, M.P. Mruha, O.P. Volosovets // - Educational manual. Kyiv. Knyha, 2005 - 364p. Ukrainian: (Поляченко Ю.В. Медична освіта у світі та в Україні / Ю.В. Поляченко, В.Г. Передерій, В.Ф. Москаленко, І.Є. Булах, М.Р. Мруга, О.П. Волосовець // - Навчальний посібник. Київ: Книга+, 2005 - 364 с.)
 5. Moskalenko V.F. The system of professional uninterrupted training of specialists for the health services of Ukraine / V.F. Moskalenko, T.D. Bakhteeva, O.M. Bilovol et al. // Kyiv: Knyha plus 2009. - 64p. Ukrainian: (Москаленко В.Ф. Система професійної безперервної підготовки фахівців для охорони здоров'я України / В.Ф. Москаленко, Т.Д. Бахтеєва, О.М. Біловол О.М. [та ін.] // - Київ: Книга плюс 2009.- 64 с.)
 6. Pavlenko O.V. Introduction of international standards of quality in the postgraduate education of dentists / O.V.Pavlenko, I.P. Mazur, O.M. Stupnytska // Sovremennaja Somatologija. - 2012. - N2. - p.143. Russian: (Павленко О.В. Запровадження міжнародних стандартів якості післядипломної підготовки лікарів-стоматологів / О.В. Павленко, І.П. Мазур, О.М. Ступницька // Современная стоматология. - 2012. - №2. - С.143.)
 7. Onyshchenko V.S. Improvement in the organization of self-work in postgraduate education of dentists / V.S. Onyshchenko, P.V.Leonenko, H.P. Leonenko // Sovremennaja Somatologija. - 2006. - N3. - p.152. Russian: (Онищенко В. С. Удосконалення організації самостійної роботи при післядипломному навчанні лікарів-стоматологів / В. С.Онищенко, П. В.Леоненко, Г. П. Леоненко // Современная стоматология.-2006.-№3.-С.152.)
 8. Timofeev A.A. Computerized technologies in the education of students and doctors / A.A. Timofeev // Sovremennaja Somatologija. - 2008. - N3. - p.188-189. Russian: (Тимофеев А. А. Компьютерные технологии в обучении студента и врача / А.А. Тимофеев // Современная стоматология. - 2008.-№3.-С.188-189.)
 9. Skrypnikov M.S. Postgraduate education of dentists in Ukrainian Medical Dental Academy, the experience and problems / M.S. Skrypnikov et al. // Visnyk Stomatologii. - 2000. - N5. - p.140. Ukrainian: (Скрипніков М. С. Післядипломна освіта лікарів-стоматологів в Українській медичній стоматологічній академії, досвід та проблеми / М. С. Скрипніков [та ін.] // Вісник стоматології.-2000.-№5.-С.140.)
 10. Voronenko V.V. Preliminary results of the introduction of credit-module system of organization of educational process in higher medical educational institutions and further ways of its improvement / V.V. Voronenko, Y.S. Pjatnyckyj, I.S. Vitenko, I.V. Melnyk, I.S. Bulakh // // Materials of All-Ukrainian Scientific Educational-Methodological Conference with the International Participation " Introduction of new technologies according to the credit-module system of organization of educational process in higher medical (pharmaceutical) educational institutions III-IV level of accreditation in Ukraine", 26-27 of April 2012 year, city of Ternopil. P.1. - Ternopil: TDMU, Ukrmedknyha. - 2012. - P.11-16. Ukrainian: (Вороненко В.В. Попередні підсумки запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих медичних навчальних закладах та шляхи подальшого удосконалення його організації / В.В. Вороненко, Ю.С. П'ятиницький, І.С. Вітенко, І.В. Мельник, І.Є. Булах // У матеріалах Матеріали Всеукраїнської наукової навчально-методичної конференції "Впровадження нових технологій за кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих медичних і фармацевтичному навчальних закладах України III-IV рівнів акредитації". - 26-27 квітня 2012 року. - м. Тернопіль: ТДМУ, Укрмедкнига. - 2012. - С. 11-16.)
 11. Sokolova I.I. Development of scientific-research activities in doctors-interns / I.I. Sokolova, E.G. Denisova // Sovremennaja Somatologija. - 2010. - N4. - p.157-158. Russian: (Соколова І.І., Развитие научно-исследовательской деятельности у врачей-интернов / И.И.Соколова, Е.Г. Денисова // Современная стоматология.-2010.-№4.-С.157-158.)
 12. Minzer O.P. / Problems of teaching during the introduction of technologies of education at working place // O.P. Minzer, O.P. Volosovets. - In the collection of articles of the Conference with the International Participation "Medical and Biological Information Science: Stages of Development" Kyiv (20-23.04.2011). - 2011. - p.16. Ukrainian: (Мінцер О.П. / Проблеми передавання знань при впровадженні технології навчання на робочому місці // О.П. Мінцер, О. П. Волосовець. - У збірці праць конференції з міжнародною участю "Медична та біологічна інформатика: віхи розвитку" Київ (20-23.04.2011), 2011.- С.16.)